M. ZDRENGHEA

ELEMENTE POPULARE ÎN VERSIUNEA ROMÂNEASCĂ DIN *GRAMATICA LIMBII LATINE* A LUI GHEORGHE ŞINCAI

În 1779, Gheorghe Şincai, unul dintre reprezentanţii de seamă ai Renaşterii transilvane, termină studiile la Roma, obţinând doctoratul în filozofie şi teologie. La întoarcerea în ţară, este oprit la Viena, un an, timp în care studiază metodica predării în şcolile de limbă naţională şi a conducerii lor.

Sosit la Blaj, este numit canonic şi profesor de retorică şi poetică la gimnaziu, iar în 1782 director al şcolilor primare de rit greco-catolic din Transilvania. Pentru ca munca în şcoli să se poată desfăşura în bune condiţii, iar nivelul învăţământului să fie corespunzător, Şincai întocmeşte o serie de manuale, ca abecedare, un catehism, o aritmetică şi o gramatică a limbii latine. Aceasta din urmă, destinată elevilor din gimnaziu şi teologilor de la seminar, a apărut la Blaj în 1783 sub titlul *Prima principia Latinae grammatices quae ad usum scholarum Valachico-nationalium* (Principiile fundamentale ale gramaticii latine pentru uzul şcolilor naţionale româneşti).

Dându-şi seama că cei cărora le era destinată această lucrare ar întâmpina mari greutăţi dacă textul ar fi redactat numai în latineşte, Şincai dă în paralel şi o versiune românească, cum se spune chiar în foaia de titlu[1]. Coloana din stânga de pe aceeaşi pagină cuprinde textul în limba latină, iar cea din dreapta în limba română.

Pe noi ne interesează versiunea românească, fiind prima gramatică a limbii latine scrisă şi tipărită în româneşte. Limba folosită de Gh. Şincai este bazată pe cea populară, potrivit părerilor sale despre limba de cultură expuse în prefaţa la *Catehismul cel mare* (Blaj, 1783): „În carea muncă a mea m-am sârguit cât am putut ca de la cuvintele şi vorbele cele tocma româneşti nici cum să nu mă abat şi depărtez, ci să le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc româneşte decât pre altele, precum am şi făcut".

---

[1] *Propter majorem incipientium Puerorum facilitatem adjecta Valachica Lingva in hunc ordinem redegit* (Pentru o mai uşoară receptare din partea copiilor începători, fiind adăugată o variantă în limba română, aranjată în această ordine).

Dar autorul avea de întâmpinat greutăți mai ales la redarea în românește a termenilor gramaticali. După cum vom vedea în continuare, el a căutat cuvântul sau combinații de cuvinte – în cele mai multe cazuri fiind vorba de calcuri – care să redea cât mai fidel conținutul termenilor latinești, pentru ca în felul acesta elevii să-i înțeleagă și să-i poată învăța și folosi corect.

Părerea noastră este că Gheorghe Șincai nu a urmărit crearea unei terminologii gramaticale românești, care, eventual, să fie folosită și în gramatici scrise pentru limba română, deși a fost întrebuințată în unele[2], ci, repet, numai pentru a ușura elevilor înțelegerea termenilor gramaticali din textul latinesc pe care ei trebuiau să-l învețe. Aceasta ne face să-i atribuim autorului și calitatea de bun pedagog.

În continuare, din prezentarea ce o vom face, se va vedea caracterul popular al termenilor folosiți de Șincai.

Vom da termenii în ordinea apariției lor în text.

Îndreptare cătră grammatica latinească (p. 3)

Introductio in grammaticam latinam.
– a introduce = a ajuta pe cineva să se inițieze într-un domeniu de activitate;
– a îndrepta = a îndruma, a călăuzi.

Despre *firea* (= felul) și părțile gramaticei latinești (p. 3).

De *natura* et partibus latinae grammaticae
– natură = lumea înconjurătoare, fire
– fire = natura înconjurătoare.

Orthographia e învățătura de a scrie *fără de smintele* (p. 4) = a scrie fără greșeală.

Orthographia est doctrina *correcte* scribendi
– corrigo, ere, rexi, rectum = a corecta o greșeală
– sminteală = greșeală.

Etymologia e învățătura de *a pleca* (= a flexiona) bine cuvintele (p. 4).

Etymologia est doctrina rite *inflectendi* vocabula
– inflecto, ere, flexi, flectum = a schimba, a altera, a mlădia

... prin celelalte căderi (= cazuri) *se pleacă* (se declină) ca bonus (p. 29)

caetera declinantur ut bonus
– declino, are = a (se) abate, a se depărta

plecare (p. 11/12) – *plecările* sunt cinci (p. 13) = declinări

Declinationes sunt 5.
– declinatio, onis f. = deviație, depărtare, abatere, ferire

versuitoare (p. 5) = vocale

---

[2] Cf. D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p. 24.

- *vocales*
- vocalis (2) adj. = sonor, răsunător, grăitor
- regional *viers* = voce, glas.

împreunăsunătoare sunt care nu se pot spune fără de versuitoare (p. 5) = consonante

consonantes sunt quae absque vocalibus enunciari neqveunt

Şincai a tradus fiecare element din *consonantes:*

con = împreună, *sonans, tis,* participiul prezent de la *sono, are, sonui, sonitum* = a suna

Cuvintele cele *împreunate* se desfac precum s-au fost *întrunlocat* (p. 8) = cuvinte compuse.

compositae voces ita dividuntur prout compositae fuerunt

- compositus, a, um – participiul perfect pasiv de la verbul compono, ere, posui, positum = a pune laolaltă, a uni, a reuni, deci a pune la un loc, a pune împreună

pentrunume (p. 10) traduce pe pronomen

vorba (p. 10) = verb

- verbum, i, n. = cuvânt, vorbă

împărtăşirea (p. 10, 60, 67) = participiu

participium

- participio, are = a împărţi cu cineva, a împărtăşi

naintepunerea (p. 10) = prepoziţie

praepositio

- Traducere a elementelor componente din praepositio, onis = aşezare, punere înainte

sprevorba (p. 10)

adverbium

- În acest caz, *ad* a fost tradus cu *spre* (are şi sensul de *la, către*)

întrăpunerea (p. 10) = interjecţie

interjectio

- lat. inter = între, printre, în mijlocul

iacio, ere, ieci, iactum = a arunca, a azvârli

iar interiacio (intericio), ere, ieci, iectum = a pune la mijloc, a interpune

împreunarea (p. 10)

conjunctio

- coniunctio, onis f. = unire, legătură

numele statornic e care prin sine însemnează ceva lucru şi poate fi singur în vorbire (p. 10)

substantivum

numele adăugătoriu e carele prin sine nici un lucru mărginit nu însemnează, ci numai proprietăţile numelui statornic le arată, pr[ecum]: mare, bun (p. 10-11)

adjectivum
- verbul adicio, ere, ieci, iectum = a arunca (spre), a adăuga

numele chemător (p. 11) = substantiv comun
nomen appellativum
- appello (ī) = a se adresa, a chema

cădere (p. 11) = caz
casus, us, m = cădere

(genul) *bărbătesc* (p. 12) = masculin
masculinum
- masculinus (3) = bărbătesc

(genul) *femeiesc* (p. 12) = feminin
foemininum

(genul) *de nici unul* care se arată prin articulul *hoc* (12) = neutru
neutrum
- neuter, tra, trum = nici unul, nici celălalt

(genul) *de obște* care se arată articulii *hic* și *haec* (p. 12) = general
commune

(genul) *îndoit*, care se arată prin articulii *hic* sau *haec* (p. 12) nesigur
dubium
- dubius, a, um adj. = nesigur, nehotărât
- dubium, ii n. = îndoială

(genul) *a tot*, care se arată prin articulii *hic* și *haec* și *hoc* (p. 12) = de tot felul
omne
- omnis (2) adj. = tot, tot felul

(numărul) *singuratec* (p. 12) = singular
singularis
- singularis (2) adj. = individual, (de unul) singur – adică singuratic

(numărul) *înmulțitoriu* e care însemnează mai multe lucruri, pr[ecum] oameni (p. 12) = plural
pluralis

Cazurile sunt: *căderea întâi* (N.), *a doua* (G.), *a treia* (D.), *a patra* (Ac.), *a cincea* (V.), *a șasea* (Abl.) (p. 12, 13)

Numele latinești de întâia plecare [= declinare] sunt a cărora, întâia cădere *iese* în *a*, iar a doua cădere în *ae* (p. 16) = se termină
Latina nomina primae declinationis sunt quorum
Nominativus *terminatur* in *a*, Genitivus în *ae*
- exeo, ire, ii (ivi), itum = a ieși, a se sfârși

pentrunumele începător e care nu cură de la altul, precum: *io, tu, al-său, a-sa* (p. 37)
Pronomen primitivum est quod a nullo alio derivatur, ut: *ego, tu, sui*

pentrunumele curgător e care *cură* de la altul precum: *al-mieu, al-tău, al-său* (p. 37)
Pronomen derivatum est quod at alio derivatur, ut: *meus, tuus, suus*
- derivo(I) = a abate, a deriva

pentrunumele reducător e care-ți aduce aminte lucrul cel mai dinainte, precum: *care, carea* (p. 37) = pronume relativ

Pronomen relativum et quod rem antecedentem in memoriam reducit, ut: *qui, quae, quod*

– reduco, ere, duxi, ductum = a aduce din nou, a readuce

asemănarea [= comparația] e mutarea numelui adăugător [a adjectivului] prin *trepte* [= grade de comparație] (p. 50)

Comparatio est variatio nominis adjectivi per *gradus*

– comparatio, onis = comparare, asemănare

– gradus, us m. = pas, mers, treaptă

treptele asemănărilor sunt trei: *treapta întâia, a doua* și *a treia* (p. 50)

gradus comparationum sunt tres: *positivus, comparativus* et *superlativus*

vorba [= verbul] e de două feluri: *fățuită* care are tuttetrele persoanele (p. 58) = verb personal

verbum personale est qvod omnes tres personas admittit;

(vorba) *nefățuită* e care are numai a treia persoană singuratecă (p. 58) = verb impersonal

verbum impersonale est qvod solam tertiam personam singuralis numeri admittit

– În limba română veche, „față" avea și sensul de „persoană";

vorba fățuită [= verbele] personale se împarte în cinci feluri:

lucrătoare „activum": vorba lucrătoare e care însemnează lucrare (p. 58);

pătimitoare „passivum" vorba pătimitoare e care însemnează pățire (p. 58);

de nici una „neutrum"; vorba de nici una e care nici însemnează lucrare, nici pățire (p. 59);

de obște „commune"; vorba de obște e care [...] însemnează și lucrare și pățire (p. 59);

depuitoare „deponens"; vorba depuitoare e care [...] însemnează lucrare sau nici lucrare, nici pățire (p. 59);

abaterea e plecarea vorbei prin moduri, timpuri, persoane și numeri (p. 60) = conjugare

Conjugatio est declinatio verbi per modos, tempora, personas et numeros

modurile sunt cinci: *arătătoriu* (p. 60, 67) = indicativ

modus indicativus

– indico (I) = a indica, a arăta

împărățitor (p. 60, 68, 152) = imperativ

modus imperativus

– impero (I) = a porunci, a ordona

oftătoriu (p. 60) = optativ

modus optativus

– opto (I) = a dori

împreunătoriu (p. 60, 69) = conjunctiv

modus conjunctivus

- conjungo, ere, iunxi, iunctum = a lega, a uni
nemărginit (p. 60, 67, 70) = infinitiv
modus infinitivus
- infinitus, a, um = nesfârşit, nemărginit
timpurile sunt cinci = *timpul de acum* (p. 60, 67) = prezent
tempus praesens
- praesens, tis, adj. = prezent, de faţă
timpul nu de mult trecut (p. 60, 67) = imperfect
praeteritum imperfectum
- praeteritus (3) adj. = trecut; tempus praeteritum = timpul trecut
- imperfectus (3) adj. = neterminat
timpul trecut (p. 60, 67) = perfect
praeteritum perfectum
- perfectus (3) adj. = desăvârşit, perfect, participiul perfect al lui perficio, ere, feci, fectum = a termina, a săvârşi
timpul de mult trecut (p. 60, 69) = mai mult ca perfectul
praeteritum plusqvam perfectum
timpul vinitoriu (p. 60-61) = viitor
futurum
- futurus (3) adj. = viitor
vorba scăzătoare (p. 273) = verbe defective
verbum defectivus
- deficio, ere, feci, fectum = a lipsi, a nu fi îndeajuns

Am spus mai înainte că Şincai nu a urmărit crearea unei terminologii gramaticale româneşti care să fie folosită în gramaticile întocmite pentru limba română. Ceea ce ne face să credem aceasta este faptul că în capitolul de sinteză de la sfârşitul lucrării, deci după ce elevii au învăţat terminologia latinească, Şincai foloseşte şi în textul românesc pe *nominathiv* (p. 178), pl. *nominathivuri, dathiv* (p. 181), *acusath[iv]* (p. 178) ş. a. De altfel, în cursul lucrării a mai folosit în textul românesc şi alţi termeni gramaticali latineşti, de care însă nu ne ocupăm acum.

În comunicare am vrut numai să arătăm că, pus în situaţia de a da în româneşte corespondenţii termenilor gramaticali latineşti, Şincai s-a folosit de limba populară, intuind astfel că acest aspect al limbii comune naţionale a constituit liantul între vorbirea din diferite regiuni.

Universitatea „Babeş-Bolyai"
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31